Константин Федин

Апсуа жаабжьқуа

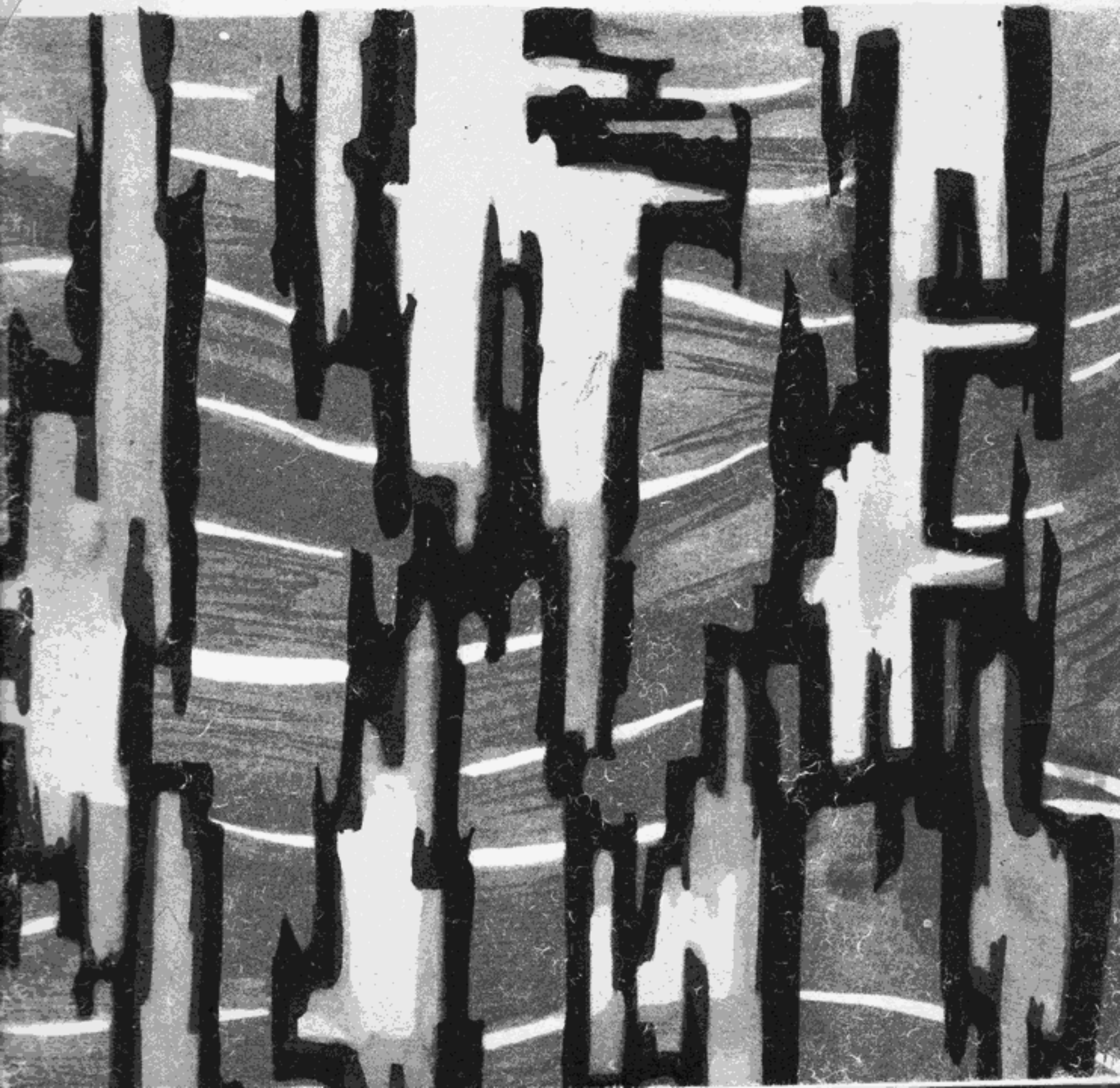

Константин

ФЕДИН

•

АҢСҮА ЖӘАБЖЬҚҮА

Ашәҟуҭыжьырҭа «Алашара»
Аҟуа — 1970

Р2
Ф32

Аурысшәахьтә иеиҭеигеит
А. ГОГУА

АҨХЬАЖӘА АЦЫМХУРАС

Еицырдыруа аурыс совет шәкуҩы Константин Федин акырынтә Аҧсны даахьеит. Раҧхьаза К. Федин Аҧсны дыкан 1924 шықусазы. Усҟаназ, ҳәарада, ареволиуциеи Асовет мчи иаргаз азакуанқуа ирзаҧымхыцызт рымч ақумхацызт аҧстазара зегьыиҵьара ацәа иалхны аҩыц мҩа ақургылара. Убри аамҭа иахҳәааны ашәкуҩы иаҧитҵеит ажәабжьқуа ҩба: «Ауалырқуа», «Суук-су».

Аҩынтә раан Федин Аҧсны даанит 11 шықуса рышьҭахь — 1935 шықусазы. Арҭ ашықусқуа рыҩнутҟала ара акырқуа реырҧсахит, аҩыц мчы ҕуҕуаны ауаа рҧстазара, рҟазшьа иалалеит. Иара убри ашықусан Федин далахун Ереван иҟаз Асоветтә Ермантәыла амшныхәа. Амҩан аҧсуа колнхаҩы—аҭатынаазаҩи иареи реиқушәара аҵыхуала ашәкуҩы иаҧитҵеит ажәабжь, «Аделегациа иалахуз». Ари ажәабжь аҩы ашәкуҩы ҟазарыла дагулаҧшны, агура ганы иааирҧшит аҧсуа нхаҩы традициала, шьҭрала имаз иуаҩра, ҳаракы, ихы ҳаҭыр ақуҵашьа, иҧсадгьыл абзиабара, иуаажәлар рҟынтәи иду ауал шныҟуиго. Абарҭ ах-ажәабжьк ашәкуҩы иҩымҭақуа ахьҭыҵуа зегьыиҵьара «Аҧсуа жәабжьқуа» ҳәа ахы ҵыда рытан иалкааун.

Раҧхьатәи аҩ-ажәабжьк ирныҧшуеит алаф, ҵьара-ҵьара асатирагь, аха иубоит урҭ зҩуа дзыхцәажәо ауаа, дара зну ад-

гьыл ссир дшазыразу, бзиарас ирылоу зегьы дшеигурҧьо дшеилаҳауа, рыграқуа ириааирц шиҭахыу.

Арҭ ах-ажәабжьк иаарылукаартә иҟоуп ажәабжь «Аделегациа иалахуз». Ашәҟуҩҩы абри ажәабжь аҽы аҧсуа нхаҩы иҟазшьа ачыдарақуа ракум, иааидкылан аҧсуа милаҭ ҟазшьа чыдарақуас иамоу акыр гуеиҭеит, ицәыригеит.

Егьырҭ аҩ-ажәабжьк рҽы етнографиала инҭкаатҵәкьан уазнеиуазар, иахьагқуоу, аекзотика атәы ахьалыжжуа ыҟазар ҟалоит, аха егьа ус акузаргьы, урҭ рҽгьы ҳара агура аагоит еицырдыруа аурыс шәҟуҩҩы иара дызлыцыз ижәлар рзы ианиҩуеиҧш, ара ииаирҧшуа ахаҽсахьақуа иагьырзагирхом иагьырзацитҵом.

Арҭ ах-ажәабжькгьы еицырдыруа иҟалахьоу ажәабжьқуоуп. Урҭ еиҭаргахьеит аҳәаанхыҵтәи абызшәақуа рахьгьы «Ауалырқуа» — анемец бызшәахь; «Суук-су» — анемец, ачех бызшәақуа рахь; «Аделегациа иалахуз» — анемец, арумин бызшәақуа рахь.

Константин Федин иажәабжьқуа «Аҧсуа жәабжьқуа» аҧсшәахь ааҟьыскьоуп ианеиҭагаха. Урҭ рахьтә ҩба — «Суук-су», «Аделегациа иалахуз» сынтәа 1969 шықусазы ажурнал «Алашара» ианын. Уажәы ари ашәҟу хуҷы ианылоит урҭ ах-ажәабжьқгьы.

АДЕЛЕГАЦИА ИАЛАХУЗ

Ноиабр ақутра иаҽын. Хҩык рнапы зкумшо аслан пальмақуа рпарк, ахуҳәы зқуу абҧьы хухуа дуқуа змоу вашингтони аллеиақуа, алабеиҧш еилаҩаҙа иҟоу акактусқуа, ацәаакыра куҧсычҳауа изцажьу акалам еилачыраҟуа — абарҭ иҽыхаз агеографиатә атласқуа рцьашьахуқуа зегьы макьана сыбла ихгылан сара, Амшын Еиқуа агаҽала Очамчыраҟа ицоз автобус сахьҭаз.

Зны ицәыртцуан аҭаҭын плантациақуа, нас амандарина абаҳчақуа, цьара амхʻурстақуа, аҽацьарах — кьыс змазамыз ашьхақуа. Амардақуа ирҽаҧҧа ирҽагылан аевкалипт цлақуа, ршьапы шшақуа амел еиҧш иҟуашҟуашҙа. Инагҙаны ирхымцыцыз рцәа ҧыжәжәаны, итцәины ирхьынҳалан, ахьхьаҳәа аҧша иааихьнашьуа; угу иаанагарын абарҭ атцлақуа ацәырҧшҙа рыхьны уажәоуп ианаарыхга ҳәа. Алаҟуракуа рҽы иҳаракны зшьапқуа ирықугылаз аҩнқуа иаарыкуршан аҙытҟуақуа ҭатәан. иахьхбарраз алхәыгуракуа рҽы ахучқуа хумаруан. Абаҳчақуа рбыҧьқуа ахуша рыхьшьны, нас асақу еиҧш асаба рықудырҳәҳәызшәа акун ишыҟаз, ишьаҳитхазшәа иахьгылаз атцлақуа илбаардон игуҟатцагаз амшын ҳауа.

Амҩан иаҳҧылон аҭаҭын-аза иатцаз аҽадақуа, зныззынла акакала, зных — еицырхухуа, уахьад-уахьадла

Урҭ ирыцын аҧсуаа, иҵьоушьартә ҟазала ирқьақьаз рыхҭырҧақуа рхатцаны. Зны-зынла ҳәсақуакгьы ҿыжәкьакьала иаҳҧылон, иаагылон автобус раҩрыжьырц, рҿырхықумҵа хыхь акуадырырҭа аҟынтәи амашьына лаҧшыла еимдо.

Зыргылара иалгарц рацәак рыгмыз аихамҩа вокзал аҿаҧхьа, асаба зықучы иҟаз адә-ҿыҭ аҿы аҽеилыргара иаҿын еидарамҩангага машьынақуак. Абуфет иазымкʻуа идыртәуан еиуеиҧшымыз ауаа — аҿаҩақуа рҟынтәи астанциахь илбааз, агаҿантә ииаз.

Изулак астол снахатәон еиҧш, абуфет аҽа втобуск аадгылеит. Зегь раҧхьа даалбаait аҧсыуа хаҵак, иуапа еиқуаҵәа ажәҩақуа атәыҩақуа реиҧш аҩада илганы, абырлаш иаҩызаз ахҭырҧа шкуакуа ихаҵаны. Уи иныҟуашәа еинаала зҵәахʻуаз иуапа иара усгьы ҷьара иҵысуамызт, угу иаанагарын адәы шьапыла дықусны акумкуа, ашхуа дақугылан дыʒса-ʒсо мшынгула дааиуеит ҳәа.

Абуфет ашә данаалагыла, зныказ уи ааимҽхеикʒан, ашьшьыҳәа даанаҧшы-ааҧшит, астолқуа гуаҭо. Астолқуа зегьы ауаа ҭәны ирхатәан. Дааҳәырц азыҳәа, уи аҧсуа хаҵа арахь абуфет дааҩналан, иуапа ажәҩахыр ҳаракқуа мыртцысʒакуа иаахеиргьежьын, дындәылтцны дцеит.

Пшь-саатк рышьтахь сара авагон ахь сыҩхалан, акупе сынҭалт. Аҧсуа ашырҳәа дҩагылт.

— Егьаурым, гухьаас иҟашәымтцан.

— Шәааи арахь, иҟалозар, сшәыҳәоит, — иҳәеит уи, ҳатыр акутцан.

Иуапа еитцыхны аҭʒамцаҿ икнаҳан. Икумжә-зырʒ дтаҟаца, иҳазыртракуа каламла еивцарыҧхаа, дкалаʒа дгылан уи.

Ираʒын ҟамеи имаҟа чаҧеи имҧыхны иуапа инақукнеиҳаит.

Сара уи исырбеит ахышә ахь дтәарц. Иаргьы, уахь исирбан, ус иҳәеит:

— Шәара шәеиҳабуп. Ҳара ҳцасала, иреиҧьу аҭыҧ шәара ишәықунагоит.

Уи дахымыццакыкуа, ҳаҭыр акутцан, валарҭа амҭакуа, дышгылаз уи аҭыҧ сыдигалон. Ихытцуаз сазымтцаар ҟамлеит. Уи маҷк дсеитцбын, саргьы снеины ахышә снадтәалт.

— Амхы сыштаз сыҟоуп, ашьапыʒәʒәарагьы сахьымʒеит, — иҳәеит аҧсуа дҧышәырччо. — Аʒы абаҟоушь абра, ижәдыруазар?

Уи аурыс бызшәа бзиан иҳәон, дышкавказтәу иаразнак иудырратә цәажәашьа ҷыдала. Адәыҧба шындәықулаз еиҧш, дцан, ишьапы зәʒәаны ишьатцақуа иҩытракны, шьапеимаада дааҩналт акупе. Аҧура иқуршәыз ауарҳал хуҷы игуарҧханы ишьапқуа нахьишь-аахьышьын, иапҧсуа еиқуа ашькылқуа дырлахан, ишьхуақуа инархиган, ицәиқуатцәа-цәиатцәашәа иҟаз асахҭан тата иалхыз изиацккуа ишьеитцарц рыхуқуа рхьарҿра дналагеит.

— Хара шәцома? — дтцаait уи ибжьы мырдуцәакуа, ҳатыр акутцаны.

— Ермантәылаҟа.

— Издыруада сара сызцо азы акузар шәаргьы уахь шәызцо? — дтцаait уи, итцегьгьы ибжьы нытцакны.

— Шәара шәызцозеи?

— Сара Асовет Ермантәыла аныҳәахь сцоит.

Уи абарҭ ажәақуа иҳәеит дацҧыҳәан, убаскан, агурагара зцаз иҳәашьа, агуадура зхыубаалоз иблақуа ааихмырсыҧьʒакуа иҧшышьа, инаалоз ицәашәцатәы ҿыц,

ицәашәцатәы лыҧшаах — зегь рыҧсы рхалт, зегьы ацакы ҽыц аархуеит. Уи ихцырҧа ҧыртланы ус ижәҩахыр иныкуиршәит. Ихы даара иҧшʒан, — ихаху жәпа илымха ашьацакуа рахь ихьшлаахьан, ихы-иҽы цәхаҧшьын, иааҧьоушьартә араʒрагьы аҽырхыкумцарагьы еицны ианыҧшуан уи.

— Уахь Асовет тәыла зегьы аҟынтәи ауаа неиуазар акухап, — ихәеит уи. — Сара сгусеанʒамкуа ауп ишсарҳәаз. Сара аус зуан, ацатын ҧысҟон. Ауаҩы дырҩны дсышьтацан даарышьтит, ирластәуп, араион аҽы иузыҧшуп ҳәа сарҳәеит. Сахьнеиз исарҳәеит, Аҧснытәи аколнхацәа рыхьʒала Ермантәыла уадныхәаларц уцароуп ҳәа. Сара аколнхара хантәаҩыс самоуп, Лыхны, ишәмаҳахьеи? Араион аҽы адныхәалара ҩны ишьтаххит, нас саргьы сышʒахуоз аҩныка сдәыкулеит сеысыҧсахырц. Убри азоуп аиргьхәа Гудаута автобус сзахьʒаз.

Уи дааҧышәырччеит. Автобус дахьагымхаз азы насыҧ иманы ихы иҧхьаʒон — уи уаҩы инибаалауан, игу иахуон. Иҳазыртра дынтаҧшын, каламк аатигеит. Акалам ааихыхны, амыштыку еиҧш иртцәины қьаад бҕьыц хуҷык аатихит.

— Цқьа уахуаҧш, адныхәалара иааҩыз аҽы акы ҳцәагхазар уара иацта ҳәа сарҳәеит.

Напы ҧшқала иааитцихит, карандашьла иҩны иҟаз уи ақьаад бҕьыц. Илаҧш нахго, ацәажәара даҽын иара. Иаарласынгьы сара еилыскаait уи ихьʒ, царас имаз, иколнхара беиа атоурых, ацатын атәы, ахьшь рыма чашәара ишцало атәы, алаҳа, ажь ртәы уҳәа ирацәаны. Уи рзаа-рзаа дцәажәон, иажәакуа хрыкушо, уиаҟара зцазымк'уаз ахшыҩгьы даара азхуцра ацахыушәа.

Сышьталамтаз, сара сшьапы неитцысхырц акоридор

ахь сындәылтцит, схынҳәны акупе санааҩнала, аҧсуа иқьаад ихы анкыланы, илацәа хҩаны дхутхутуан.

Ашьжьымтан уи ахышә дадгыланы ихы ртцысуа дыҧшуан. Уаҩ илаҧш ахьынʒаназоз, уахьҧшлак зыжәҩахыр царыхутцәакуа ирыкурышәшәан аиҩхараракуа рахь атциаа зегьы лазышьтыз ашьхара ҩашкуа еихарҧаеитцарҧа инашьтын.

— Хаҳәроуп, хаҳәраʒоуп. Нхашьас имоузеи ара ауаҩы? — аҳәара даҽʒан аҧсуа.

Иара игаҽа гуакьа аҧсабара марымажа ашьтахь, аиашазы, арт аҳаракыракуа рыхҩаа-хыҧсаара цьеишьон. Аха аҧсуа 'ишьтыбжьқуа, шаҟа ицьеишьаз атцкьысгьы, агуахуара, хуҷцас зҧагьарак рылыҩуан. Заҧхьа адгьыл еитцыхракуа цәыртцуа, зымч-зылшара ду адгьыл ахы аҟынтәи атцыхуахь иианаго, зегьы знапатцаҟа иахьыҟоу гуаныла еигурҧьо адунеи аҳәынтқар иеиҧш. Зегь раҧхьа Аҧсны далтцны агулара иҟаз адгьылқуа рахь даннықула, ари сымҩалаҩ, сасцас акумкуа, иколнхараҽтәи итатыныртаҽ еиҧш дапҧшәыман ихы ибон абрагь, саатқуак рышьтахь.

— Сара ара исзыҧшын, — ихәеит уи, Қарт авокзал аҽы. — Сара ақыртуа делегациа салатцахоит.

Уи ҧаса атцкьысгьы агуалаҟара иман, убасгьы ажәа хыркла дцәажәон, сыгура ганы ҳәынтқарратә маʒак сеиҳәошәа. Уи иблақуа куеицеиуан, ныркарыла еиҳагьы деиҳазшәа, ихтырҧа шкуакуеи иуапа ажәҩа ҧеаҽеақуеи зса-зсо аплатформаҽ ауаа реилаҩеиласра ихыхууала ихын. Ҳара хаиҩызцәаны хаиҧыртцит, Ермантәыла ахтны қалақь аҟны аныхәаз хаиқушәарц еибыхәаны.

Абар иара уи ахтны қалақьгьы. Еилыҧхаауа иҟоу атуф иалхыу, зыку ҟьаҧсу, нышәаҧшьла ишьыхыу анкьатәи азиатә қуацәқуа рывараҽ, аермантә стиль ашә-

ҭы-какаҷра еиҭацәырзгаз, иколонна-ҧсараха иҟоу а©ны еихагылакуа; ҽыц идыргыло ахыбракуа реихатәы гыдыракуа, аулица ҭбаакуа рҽы еилахынҳәуа, еибарҳәҳәо автомобилкуа, урҭ рывараҟнытцәкьа анкьатәи агуарабжьара ҭшәакуа рҽы иниас-ааиасуа зеидара нархьырҳәазо, зхы зыкужь игуагуо а‘еадакуа. Еихсыҧьра змамыз аладатәи аҧхарра макьанагьы икажжы ақалакь иалачын. Шә©ыла аныҳәаз ииаз асасцәа, аладауаа ишырҭасу еиҧш, ауха даара аҵх неигуааиҙа, абарҭ зыҧсы ҭоу, аҙын аламҭалагьы аҧхара зну аулицакуа ирнытцны ицомызт, ихуҷыз аахыс хыбракуак реиҧш ирышьцылахьаз аерман сахьаҭыхы©цәеи, актиорцәеи, архитекторцәеи дареи еибадыруан.

Аныҳәа иалагеит атеатр аҽы им©аҧысуа аилатәарала. Атеатр аҽы ирласны иҟукырахеит. Ауаа аакҳумҭҙакуа а©налара иаҽын, урҭ иршәыз рыматәа архиашьала, аҧшшәахуала еицлабуашәа еилыцьцьаауан. Кавказ, ашәыгакуеи аформа ссирқуеи рзы иара иамаз агьама чыдакуагьы иаргьы, абарҭ зыиҙа иацәыҭшәаз аҭҙамцқуа иры©наҙарц аҭахын. Акурҭқуа аркестри асценеи ирыбжьдаз аҕукуа ирыкусны, атропикатә ҧсаатәкуа реиҧш, урҭ иршәыз, рхы иакуршаз акасқуа рҧшшәы еилаҧсакуа убла хырк‘уа асценахь ихалт. Урҭ ирышьта©©ы ар©аш еиҧш иаа©наееит еикуатцәа-шкуакуала еилаҳәаз, жә©ахыр ҧеаеа даҕьыстанаа. Иааит аҷоукуа, ачеркьесцәа, ашәанцәа. Дыр©агьх, зегьы ратцкьыс иеыҳареикызшәа, дыҙса-ҙсо даарылыҳәҳәоит аҧсуа.

Иара ицәеи-ижьи рыла деиладыртәазшәа деилатәах снаихуаҧшыхт сара, уи, ихы-иҽы иара усгьы цьара иаамкуацеит, ахужәпа зкуз уи иуапа цьара иааикуамхәит. Уи егьырҭ аделегатцәа рывараҽ цьара днатәеит. Абырлаш иа©ызаз, ссиршәакуа иркьакьан ихаз ихҭырҧа

атеатр а©нутцка уахьтәазаалак улаҧш итцашәон. Иеейкурыҧшьыхаа ус дтәан.

Аилатәара анаадырт, улаҧш хызк‘уаз апрожекторқуа рылашара асцена ианнықуҧха, зегьы аны©агыла, адныҳәалара быжьқуа амузика нарытцадырҙуа ианалага, сара игуастеит аҧсуа ихы-иҽы хуҷы-хуҷла аҧышәырччара ишеитанак‘уаз, уи иеырхықумтцара ахуҷы иқьыҧшра, илаз ишалазуаз, уимоу, ихандеи©ы нап дукуагьы ахуҷ инапқуа иреиҧшхеит, урҭ анапеинкьара иашьцыламызт, зегьы реинкьабжь иакушәарц иццак‘уан.

Уи аҧхьа даланахалан ажәахукуа дырзызыр©уан. Ицәажәон Москва. Ицәажәон Украина. Ажәахук ҟартцацыҧхьаҙа, аҧсуа ахантәа©ы иахь дхьаҳәны, илымҳа изышьҭны дизызыр©уан ажәа зитода ҳәа. Нас уи, илаҧш ларкуны, ишьамхы ианыз ақьаад бҕьыц днахуаҧшуан. Ақьаад илаҧш нахганы, илацәакуа ашьшьыхәа инеикуҧсаны дхутхутуан, нас ичабра аатыхны уажәы-уажәы аҧхзы злытцыз ихы-иҽы ирбон. Апрожектор дукуа рыцҳашьарада асцена ашоура ыкуртәон, ауаа рацәа рыҧсыҧ лага©агара абатлыкеиҧш иаҷьгуон азал, урҭ еиҳа ашоура иазырк‘уаз рыматәакуа ршәырх‘уа иалагеит.

Ихтырҧа ҧыртланы, иуапа ишәихырц даны©агыла, аҧсуа сибеит сара. Уи дгурҕьатцәа дсеихырхуо далагеит. Сара ауаа снарылсын, сизааигуаны снеит, иаргьы хуҭхутла ус сеиҳәеит:

— Сара исҳәарц истахыз акры рҳәахьеит, аха урҭ зегьы Аҧсны ахьҙала акум ишҳәоу.

Саргьы иара сиқушаҳатхеит.

Қыртәыла ахьҙала ицәажәон. Ачаристан ажәа анарта, уи сара сахь дааҧшит, иҧшышьала еилыскааит «уажәшьта сара соуп» ҳәа иҳәарц шитахыз. Зны ихтарҧа днамцасын, аха уи ааушьтны ичабрала цқьа ихы-

иҽы аҧхӡы алаирбеит. Икумжәы длаха-ҩахан, имаҟа рееины, иҟама ахы кны даагылт. Аҷоу-ажәаҳәаҩ ацәажәара далгеит. Уи изы рнапеинҟьара иаҽын. Ахантәаҩы дҩагылан, амикрофон ихы надикылт. Сымҩалаҩгьы саргьы ҳгу хыҭ-хыҭуа уи ииҳәарызеи ҳәа иҽы ҳҭаҧшуан. Уи ажәа риҭеит ачерқьесцәа. Ашьҭахь — Ҟубан, уи ашьҭахь — аингушцәа.

Аҧсуа ус иасҳәеит сара:

— Қьаад бҕьыцк рзыжәҩы ажәа шәырҭарц азы.

— Избан? — иҳәеит уи ҭынч, дазхуцны. — Аизара апрезидиум аҽы ирдыруеит сара ара сшыҟоу.

Ажәаҳәацәа ықугылон, иқуҭуан, аилатәарагь уажәшьҭа ирласны иалгон. Иахьҟукыраз аҟынтә асасцәа бжаҩык дәылҭуан, азалаҽ ауаа аҕахеит. Аҧсуа ҽырҭасы имамызт, изнапык иҟама ахы иақун, егьи ала еиларҭәаны икын аҧхӡы иарбааӡан иҟаз ичабра.

Аҭыхутәан, амузикабжь иацгылан, ауаа атеатр идәылҩҩ аулицахь рҽынархеит. Аҧсуеи сареи ауаа рыжәпараҽ ҳаиқушәеит.

Уааҧсама ҳәа дсазҭааит иара, уҭх бзиахааит ҳәагьы сеиҳәеит. Уи ибжьы татан, абжьааҧнеиҧш иччаҧшь хаан. Акгьы имыхьӡазшәа акун дышцәажәоз. Аха иҽырхықумҭара еиҳа иныҧшуа иалагазшәа збеит сара.

Адырҩаҽны иареи сареи адемонстрациаҽы ҳаиҽаҳаит. Иара ацәажәара иҽахигарц иҭахыушәа акун дшыҟаз, аха уии сареи аблеи аҵьымшьи ирыбжьоу аҳа ҳабжьамызт.

— Иашоуп ҳәа иазысыҧхьаӡоит сара, — иҳәеит уи дазхуцны — ажәа ахьсырымҭаз: сара Қырҭтәыла аделегациа салоуп. Қырҭтәыла ахаҭарнак уеизгьы дықугылахьан... Ара, шәареи сареи ҳгу ишаанагоз еиҧшҭәҟьа. Аидгыла зегьы аҟынтәҭәҟьа ауаа ыҟоуп...

Абасҟак игукыз, уздызыҧхьалоз, игура узыргоз иччаҧшь али-ҧси рыбжьара дналзбааит уи уажәы аҽаҵьара дшыҟаз, аҽакы дшазхуцуаз... Ҳгу аартны ҳаицәажәартә ҳзыҟамлеит. Уинахысгьы, аҧсуеи сареи ҳааиқушәа-цыҧхьаӡа, уи атеатр аҽы раҧхьа игу шьҭыҭны дшыҟази, ашьҭахьтәи игунамӡареи сара абас иааигуаны иахьызбоз, шаҳаҭс сахьаиуз игу иалазшәа збон...

Ашьҭахь, зны сҩызцәа рҽы исҳәеит аҧсуеи сареи ҳаиниара атәы.

— Еилышәкаауоу шәарт, убри анхаҩы, аус шиуаз амхы иааҭганы, исасны Ермантәылаҟа иаашьҭыз — дҳәынҭқарра уаҩын. Уи игу иалсуаз, гуҭыхас имаз и-Аҧсны акун, зынӡаскгьы ихазакуӡамызт дызгуаҟ'уаз.

— Аха, ишҳауҳәара, — сажәа иааҧыҩлеит сара, — ҳара аӡәгьы иаҳгуалашәомеи, аныҳәаан аҧсуаа рахьтә аӡәы дыҟан ҳәа.

— Ишҧашәҳәо! Нырҳарак, еинаалаӡак, ахҭырҧа шкуакуа иханы, ауапа ишәны, уаҩы ҧшӡаӡак...

— Уаҩы ҧшӡак уҳәоу? — деиҭасазҭааит сара ҳҩызцәа рахьтә аӡәы. — Ааи, сара усазҭаауазар, убра иааҟаз зегьы уаа ҧшӡақуан.

Ҳара ҳааихуаҧшын, иқуҽаҳамҭит.

СУУК-СУ

Адунеиаҿ ауаҩы инапы злеикша шаҟа ус ыҟоу узыҧхьазом! Урҭ рахьтә еиҳа қьар злоу ыҟоуп, еитҷаны излоу ыҟоуп, аха ишакухалак ауаа рхы ныҟургоит, инхоит.

Абырзенцәа аҭаҭын аадрыхʻуеит, агырцәа адуханқуа рымоуп, аҷоуцәа амҩасцәа ршьаҵақуа дрыцкьоит, аҭыркуаҵәкьагьы Суук-су иҭиуеит.

Даара уаҩ длазырҟууа, дрыцҳазтәуа акоуп — уалыр хуҷык азна азыхь узқуа икыдҷан, ухысхысуа аҳҭныкалақь уалагьежьуа аҿытра.

— Суук-су! Холёдный!

Аха еиҳагьы еицәоуп харантәи иаало арҧарцәа еырбацәа реиқуа ашьапқуа ирылашәу аҳәынҵәақуа нацәхыҧла амыбьбьара, насгьы уи аан ала губзыб еиҧш ҵаҟантәи хыхь аҧшра.

Зынза уаҩы иныжьны дцар ҟалон Сухум-ҟала, аҿаҩахь, ианиҵар аҿы ҷьбара, ҿык мацара акум, аҿы уахьад (уаҩы изанимҵарызеи аҿы рацәа), абри адомино ҵабга акумзар. Аҩсҭаа мусху!

— Усҟан сара саҧсыуам, урҭ сырмиааиуазар! — гуаныла ҭоуба иуан Измаил.

Уи акамбашь аблақуа реиҧш илаҧш хуашьуп; ишьапқуа ахьиргылатәҟьоз убасҟак ишәартан иргылон, аиашаз, ҷьара ус бааҧсык ахь ихы ирхозшәа.

Измаил дышнеиуаз агаҿа ахьтачаҧоу иамхны икажьу ахаҳә дныкутәан, ишьапқуа азы инзааикылоит.

Уаахьаҧшыр, абасынтәи аҳҭны қалақь зегьы уаҩы ибартан.

Аҩны шкуакуакуеи аҩны ҩеижьқуеи ирыцклаҧшны абаҳчақуа риатҵәара иларҳәазшәа ауп ишубо. Ақалақь, абҧьы илаҳәа-ылаҳәан, акатҵкур ду иҭоу атамақуа иреиҧшуп. Атамақуа ажәҩан иатҵәа рыхҩаны иахьыҟоу амраҿ аҟалара иаҿуп, инеихга-ааихган иҟоу, имқуацазо аулицақуа рҿы, абаҳчақуа риатҵәара рҿы, ашышкамсқуа реиҧш, еилаҩеиласуеит ауаа.

Зны-зынла ҩбаҟа-хҧаҟа шышкамс амшын ахь илбаауеит, Трабзантәи ашьхақуа инарыхуаҧшырц. Урҭ анаурқуа реиҧш ауп ишубо, рцәааракуа разныҧсараха асы еиҧшшәа акы рыкуубаауеит, уи асы ацаҟа иубоит абиаеиқуара еиҧшшәа акы. Иҟалап, ари ҳауазҭгьы, зынзакгьы шьхамызҭгьы, аха урҭ ажәҩан иадубалоит уа Ҭыркутәыла ахьыҟоу, иахьыҟоу Трабзан, убри аҟнытә зегьы агура ганы иҟоуп урҭ шьхақуоуп ҳәа. Аурысқуа ирҳәоит, урҭ акуа аурц ианыҟоу иубартахоит ҳәа, абырзенцәа — амш бзиаҳарц ианыҟоу ауп ҳәа, аҭыркуцәа уи акгьы ахырҳәаазом, иччо, ишны иҟоу атротуар иқулан, иҩны рҿынархоит ҿытуа:

— Суук-су! Холёдный!

Ааи, иаазыхҟьалакгьы итҩаҩрааит убри Суук-су! Измаил азы хьшәашәа имҭилар ада ҧсыхуа имамкуа дҟалома, нас?

Уи илахь еиқушьшьы амшын дхыҧшылоит. Уа, хараза, ашьха еибаркыра еилаарцыруа иахьыҩагыло, амшын аҿеитцнахʻуеит аҟама аҿеиҧш ицырцыруа. Итцегь ааигуа уи еишьылхоит, нас аишьылра жәҩангуҧштәылахо иалагоит, нас ииатҵәахоит. Абри, иара иҟынза иаазааныза

еиҳа-еиҳа ииаҭәахо, ацәқурҧақуа рдәышкуаҕьаз аҽеиҭ-ҳәа Измаил ишьапы иаҭаҽҽоит. Ибоит еиҭамҭӡауа уи адәы иаҭәа иалашьшь ишгыло аҧсыӡкцәа рышхуа еи-қуаҭәақуа; иҭегь агаҽахь иааигуаны ашхуақуа реиҧш амшын иаалубаауеит, нас рҽырҭәах'уеит амшынҳәақуа рызқуа еиқуаҭәақуа. Амшын ихыҩлан Измаил иҟынӡа иааӡо амра цҳа дахьахуаҧшуа аума, ма, иҟалап, амш зго, хьаа змаӡам амшынҳәақуа дахьрыҭашьыцуа ақу-заргьы, уи иблақуа ирықулашьцоит, ибла изхымтуа да-налагалакь, еимарҕуҕуа ик'уеит. Абасҟак игу алаҟам-куа, игуазы иҩнуҭҟа ҭым-ҭшәаран ианыҟаз, ари алаша-ра амарымажара, ари аиужьра ду, ари аҭынчра ка-шырра ахуаҧшра имч ақухомызт Измаил; уи даахьаҳә-ны иҽааиҭихын, ақалақь шыҟоу иҽынеихоит.

Агаҽа гургагоушәа ибоит уи дахьцо. Апальмақуа рыҭаҟа, урҭ ршьапы ҵьаҵьақуа рҽы рҟазара аҽырҧштә-қуа зқурҷабыз арамкақуа кыдҭан, дара ахьтәоу ихыр-ҟусуеит еиҭанеиҭаҭуа идәықуу апатреҭҭыхҩцәа. Ачоуҳа еиқуаҭәақуа зхы иҭарҧаны игылоу урҭ раппаратқуа, аҧсыжра атәык угуаладыршәоит, рыҽмырҭысы, рҽыр-хианы ирхуртәша аӡәы изҧшуп. Измаил иаалырҟьаны иамхацәгьахеит, шәа-ӡыӡарак игу иҭалт.

Ҵьара ҽаҭарак, матанеирак игуалаиршәарц дыху-цәырххоит уи, аха адомино мацара ада ихы акы ааизҭ-баауам.

— Иахьагьы уаҭәгьы ишәизааит убарҭ абаҩыш ҩамхь хуҷқуа! Убри иахьыхумаруа акаҳуажәырҭа-қуагь! Убарҭ акаҳуажәырҭақуа зтәу ауаагьы! Шәиҧ-хьыӡ рымазааит!

Асаба зыкутата иҟоу апальмақуа рышәшьыра ҭа-ҕақуа днарыҭыҭны аулицахь иҽынеихоит Измаил. Уи ҭацәуп. Акаҳуажәырҭақуа ирдәылган атротуар ахь игы-

лаз аҟуардәқуагьы ҭацәуп, амра иаҟуиеит ақалақь аҧс-ҭазаара зегьы. Мацара Измаил дшыҟоу аулица ианыр-шәлан дыццакы-ццак'уа дааиуеит аҳәаанхыҭтәи маҭәа-ла еилаҳәоу, ашлиапа қуаҟьа зхоу уаҩы шкуакуак. Наҟ-аак ивеибаҳәа, иҩуа ишьҭоуп еицрыжәжәа, алымт зҽа-тата иҟоу ахуҷқуа.

— Почистить, почистить! — еибарҳәҳәоит урҭ.

Урҭ, уи ауаҩ иаҧысны имҩа рк'уеит, ишьапы иаҭа-рыжьуеит ашьаҭа рыцқьараан изыкудыргыло аиашь-чик, рышьчоткақуа рҟьоит, дара-дара деимакны еизыҭ-ҟьоит. Уи ауаҩ урҭ дрыцәцоит, аиашьчик дахыҧан, инапсыргуҭа ҟьаҟьа ду ала ицәыббылӡа иҟоу аҷкунцәа хуҷқуа ржәҩахыр ҟьантазқуа дыргуҭасуеит. Аха урҭ еиҭаижәлах'уеит, ихьынҳалоит, рыбжьқуа дыргоит:

— Почистить!

Измаил иаразнак игу иааҭеик'уеит: ишьаҭа арыц-қьара иақуиҭитәуазар — сцоит, иақуиҭимтәуазар — сцом ҳәа.

Уи илаҧш ҭархоит, ахьшь акуҷышь ианаҩаӡо еиҧш, ауаҩеилаҳәа дишьклаҧшуеит. Ус, ауаҩеилаҳәагь ҧсы-хуа анирымҭаӡа, инапы ааҟьаны даақуҭәиаан, апальма днадгылан ишьапы нарымҭеик'уеит. Иаразнак х-иашь-чикк ишьапы иҩаҭарыҧсоит, ашәыга иархуашаны иҟоу ф-напы ласқуак ишьапы инамҭасуеит.

Измаил игу аатгылоит, илаҧш аулица еихнаҭәан, зышәқуа ҟьаҟьаӡа иаартны еицрыхухуа игылоу ахыбра шьҭаҟуҟуқуа инархьигӡоит, нас ашырҳәа иҽынеихоит.

— Сцом!

Шаҟа дҭарузеи, мамзаргьы заку ныҟуашәозеи имоу Измаил! Мамзаргьы ишҧаҧырҧыруеи иххьа мацараха иҟоу ихҭырҧа ачыху! Изаку гуамчузеи иҩнуҭҟа иҭана-гало илбааидо — ицәаакыу, иҽацоу амшын ҳауа.

Аҧсҭазаарақәкьа, амшын цәқурҧареиҧш иуҧхьо аҧсҭазаара ахьыҟоу, абри иҟьаҟьаза зышәкуа аарту акаҳуажәыртақуа рҽы ауп!

Измаил ашәаҿ даагылоит.

Акаҳуажәыртаҿ хьшәашәароуп, акаҳуа ф@и аҭаҭын ф@и еилаҳантоит, адомино ихумаруа рыбжьы натҷанарзуеит, амармалташь ҕуцәмаҟьа иқурыкшо аба@қуа рышьтыбжь. Уи абанк азал ду аҿтәи аҧхьазагақуа рышьтыбжь еиҧшуп.

Абанкирцәа реиҧштцәкьа реырчны иҟоуп зхы замхабзиоу абырзенцәа, рхылҧақуа куацә-куацәза, рхысга нацәақуа амацәаз ҟуазқуа рхатцаны.

Измаил астолқуа днарыкуша-аарыкушоит, иҵьыба иҭоу, дҿызхып ҳәа дзыкугуҕ'уа иҟурышьқуа иҵьыба итарҕуҕуаны. Ус уи даатрысуеит, нас ашьшьыҳәа ахьшьеиҧш, ихьаирҳәуеит ихы: астол хуҷы дахатәоуп иаҕа баапҕс — знымзар-зны Измаил адомино изатцамырхац, аҧсуа, Тофыкь ҳәа хьыз ҷыдас изарҳәо. Измаил уи ихыиҿы ибомызт, аха алеи-ҧси рыбжьара игуеитеит аба@ышқуа еизыҳәҳәаны иаарыхоз анапы акуацара, иаразнакгьы идырт Тофыкь инацәақуа. Тофыкь инапқуа та@аҿаза, инацәақуа ццакы-ццак'уа, рыхқуа цәрыҧсаза, ихашәшәала-хашәшәалаза — о-о! — абри ацәыршәага изы акраатцуеит агуҿыҧь иагоижьтеи аҧсуа ҟама ццышә.

— Абри акаҳуажәырта ааныжьны цатәуп!

Аха ашәаҿытцәкьа уи им@а кны даагылоит уа@ы еимгуаззак, ахьа ҷычы аф@ы ихышәшәо. Измаил илахь еитцыхны уи днаихуаҧшит. Урт инархыслома уҳәо иаарыхгылт им@а зкыз иҧынтца хышәпаа, ицәхаҧшьза еибакны, атама ҟалеиҧш иқуҟьыцааза. Абригь Измаил диаҕоуп. Иҧатцақуа иртцәах'уа иҿала акы ҟаҟо, иҧсыҧ Измаил инаихуларчуа дгылан уи.

— Утәа, Измаил, ҳахумарроуп!..

Абар, Измаил аба@ышқуа еилаир@ынтуеит амармалташь ҕуцәмаҟьаҿ, ицаҳә-цаҳәо аҭырқу каҳуа днаҿыхуоит, иҵьымшьқуа еимеихалоит. Аба@ышқуа амармалташь иахьыкуҧсо ахьхьа рымшуп. Напык ихумарт, а@батәи, ахҧатәи. Измаил хутхутла акы аҳәара даҿуп, уи хыма-ҧсыма еихиҧхьазалоит аба@ышқуа рыларта еиқуатцәақуа, уи иҧынтца аҭагуа@аракуа тирчаауеит, ицламҳәа ба@ изам@а иалыҳәҳәоит, уи датцахоит.

Измаил ашырҳәа д@атцкьеит, иҟурышьқуа астол инықуҧсаны, ицыхумаруаз иахь инапы ирххоит дцаразы. Аха Тофыкь и@ыза атамаҟалеиҧш иқуҟьыцааза иҟоу иҧынтца ашшы тгоит:

— Измаил, Тофыкь дышуа@ духаз удыруоу?.. Уи акомиссиа далалеит... ишҧашьтоу мшәан... аиеи, ашьоура ақухраз. Ари закуу удыруоу? Уажәшьта ауа@ы имгуацәа арҟьара ҟалом, еилукаау?

Измаил аҿеиҧш иблақуа тархынҳәны Тофыкь дахьтәоу ахь дыҧшуеит, иҿааитцыхны усгьы иҳәоит:

— Уи дуа@ дуум, аха дҿада дууп! Ауа@ ду...

Иахьынзаилшо иҭаҷкумқуа ратцәан, идирбоит ауа@ дутцәкьа абцьар шик'уа. Иблақуа хуашьуеит, ахьта зыдчылаз асаркьеиҧш, имаҟагьы еиҳа иҕуҕуаны изара быжьнатцәазшәа, уи иҿааитцихит, ҧагьа ихы @ышьтиҕуцәаан, дкапҵа-капҵо иҿынеихеит.

Избоуп!

Измаил акаҳуажәырта нижьит, уаҳа ианакузаалак уахь дыхнымҳәырц. Уи атцыхутәантәи анапы дзысыз ала атцыхуа ҧитцәеит, аҧсҭазаара ҿыцгьы ахы икит...

Ашьыжь уи ашьхара ашьапаҿы дназахьан. Хҳьала зчыху рхиоу ахтырҧа ацынхурас уи изқуа икыдын уа-

лыр хуҷык, ԥырчала иԥаз ашаха аҭдан. Имаҟа иаҭдаз ампахьшьы илаҳәан аҭәца ԥшьыркца жәпа.

Измаил аԥста дҭалан, аҭырқуцәа ахьынзанеиуаз ааста такуы днаскьеит. Уи макьана урҭ рылаԥш дыҭцашәар иҭахымызт. Иԥшааит ацаҟьа еиɷԥара ибжьҟьаны инеиуаз арɷаш аапкык, иуалыр азна аҭааршә иаɷызаз азыхь ааитан, дышзахуоз ақалақь ахь иҷынеихеит. Уи изқуа икыдыз ауалыр ахьшәашәара игу ҟанаҭон. Аҭырқуцәа ишыҟарҭало еиԥш, аҷыҵышьа иҭарц иеызназикит.

— Холё-д-ный, есть такой делё!

Арҭ ажәақуа ддырлахҷыхын, еиҳагьы дыццакны иҷынеихеит уи. Аиашаз, иабаргузеи азы аҭира?

Сухум-ҟала аԥьармыкьа шыɷкыуп, аҳамам аҟнеиԥш, аулицақуа ауаа рнибагуала ирынзалом, ахуаахуҭцәа рҷыҵыбжьқуеи аҷадақуа рыҟаабжьи еилазɷеит, акамбашьқуа рылахь еиқушьшьы, ицәаацәыԥсуа ауалыр ҭәқуа реиԥш, иуака-уаказа иҟоу рымгуацәақуа рыла ирыцраҳәоу ауардын амɷа азылырхуеит. Аилаɷеиласра, еишьылза амшын иҭытцны иааua аҭакар, амра, аҷыҵбжьқуа уҳәа ауаа рхы ахьыргара рзымдыруа еиланаҭоит, рыҷқуа аартны иҳаш-ҳашуа; аԥьармыкьа акузар, аɷы фɷи ҷыц идырҭәыз асахҭан фɷи раҵкьыс иԥьбараны иахҟьоит аԥхзы фɷы.

Абри еиԥшу аҳамам азы зегьы реиҳа изызхьуа азә иоуп — уалыр хуҷык азна азы змоу аҭырқуа.

— Суук-су, холёдный! — дыҳәҳәоит аҭырқуа. Уи дшаҟьо дрылоуп, исахҭан еимаа татақуа иртагылоу ишьапқуа рышьҭыбжь мыргазакуа иргыло, дшаҟьо дрылоуп, ихаԥыцқуа хаԥьцьала дыччоит, урҭ ахьааԥшуа амра рыкухумаруеит.

— Суук-су!

Убри аамҭаз, ауаа руарқь ижәны иаатыргаз аԥшеиԥш уахьабылуаз, аԥш аблартақуа ратцкыс еизааигуа-еизааигуаны итәаз, игылаз ахуаахуҭцәа рыгуҭаны, аԥьармыкьа аилашыртаҷытцәҟьа азәы ишимчыз ибжьы аатирҟьеит:

— Аԥсуа суук-су иҭиуеит!

Зныказы аԥьармыкьа зегьы гачамкны иаанхеит, нас иара убас иаразнак зегьы наҳәы-ааҳәит, зегьы хылагула инеилалт.

— Аԥсуа азы датцазза иааигеит!

— Аԥсуа азы датцоуп!

— Уажәшьта аҭырқуцәа иҟартцарызеи, аԥсуаа рхатақуа азы рыма иɷуа ақалақь иалалазар?

Абарҭ абжьқуеи, иԥьашьаны абри аҷаҙәы иеиԥшмыз азытиɷы ихуаԥшуаз ауааи рмацәаз дагулагылан Измаил.

Арҭ аҷараҳақуа еимытхаан раԥхьа иааины игылон аҭырқуцәа. Урҭ еснагь еиԥш рхаԥыц шьахуқуа хаԥьцьала иччон, рыжәɷахырқуа инарыха-ɷарыхо идырееиуан, разныла ирхиаз, аҭәтцәа хуҷқуа зхьынҳалаз руалыр хьантақуа. Аилкаара уадаɷын урҭ ари аԥсуа иҭызшәа ргуаԥхозу иргуамԥхозу. Аԥьармыкьа зегьы еибарҟааua Измаил идибагуала игылан.

Даара ахатцара аҭахын абри аɷыза ачҳара. Аха Измаил ихы инапаҷы иааиган, дааԥышәырччан, иеырхааны изы нарыдигалт.

— Холёдный!

Ари аамҭазы аԥьармыкьа иадыруаз, зыхҟьақуа ҳәынтцәрала еибакуаз ахызақуа рыдәқьан змаз ашәамахь туԥьар, илахь аԥхзы иɷмацәак рыла инкеиҟьан, иикыз агур иатдаз арахуц илымҳа инакуиршан, даақрым-ҷрымт:

— Иаагишь, игуаҳҭапи убри уаҧсуа лумааҭ!

Измаил иаҭҷәца аацәыригеит. Иуалыр хуҷы иҭакыз арезина ахьикыз ианаауишьҭ, аҙы кеикеиуа аҽырҳәа иаҭакны иикыз иаҭҷәца иаразнак иарҭәит. Иаргьы дамеигҙакуа аҭҷәца хыҙсо иааҟеиҭҷеит. Аҵьармыкьа аҧсы аҙеит, шәы-блак рыла иазҧшын ахызаҭиҩы аҙы шылбааидоз. Илымҳа иахьынҳалаз агур алымҳарыҩ еиҧш икал-кало, уи ашьшьыҳәа ихиршәҭуан аҧхҙы зыхьшы, ибиҭәҙа ихагылаз ихы, иблақуа хуҷы-хуҷла еиқуҧсо, аҭыхутәаны ихааҙа иаахиҩаҙеит. Уи ҽамҩа-ҽамҩа акун ишижәуаз. Инҭҷәар ҳәа дацәшәошәа. Абас мацара аҙы зегь анижә, иблақуа макьанагь ихымтҙакуа ихы ааирҭысын, аҭынчра иналеиҳәеит:

— Зынҙа аҭааршә! Иааг аҽа ҭҷәыцак, — иҳәеит ашәамахь, — уара уҙы аҭырқуцәа, ма иабалак ҭаҭарк ииҭиуа еиҧшым!..

Уи акухеит.

Убри аминуҭ инаркны Измаил иаҭҷәца уаҳа хҭацәыха аамоуҙеит, суук-су ҳәа абжьыргахагьы имаҙеит. Иржәуан зегьы: аҧш зҭиуазгьы, адәқьанхьшьцәагьы, аимаарыцқьаҩцәагьы — аҙәаҙәала зегьы ирҭахын аҧсуа иҙы агьама рбарц.

Иаарласны Измаил иуалыр ҭацәит, иаргьы дышзахуоз ашьхарахь дцеит аҙы ҽыцтара ааигарц. Уи иҵьыбаҽ ахьхьаҳәа рыбжьы гон абҩатә ҟурышьқуа, иаргьы ашәак иҳәон.

Шьыбжьышьҭахьынҙа аҵьармыкьа ҭацәит, ахуаахуҭра еиҳа имаҷхеит, аҙыхьҭицәагьы ақалақь ахь ииасит. Иҧсасины ишьҭаз асфальт иқулан иҽҟьа-ҽҟьо еилысуан, иччо, ргу аақумҽыҕьҙакуа ирҳәац еиҭаҳәо, аҙба иак'уа ирыҧхьо.

Измаил арагь иқуҽион. Уи даандыргылон, иҙы дырҽхуон, аҭакс иара дрыхулаччон, иччаҧшьгьы, аҭырқуцәа рыччаҧшь еиҧш, имзыздаз, иаразнак иузгуамҭоз акы алубаауан.

Иара ихаҭагьы изгуамҭаҙакуа уи агаҽаҽ дышгылаз ибеит. Акаҳуажәырҭақуа рсаса ҭышәшәаақуа еихырҳа иааикушеит иахьабалакь, илымҳа аҟынҙагь иааҙеит инеиҧынкылан игоз амармалташь иқуҧсоз абаҩышқуа рышьҭыбжь. Урҭ убасҟак игуиҽанҙамкуа иаҳаит, зныказ заку шьҭыбжьыз изеилымкааит. Уи даагылт, аҭырқу ччаҧшь ихы-иҽы ианирҧшуазгьы нықубеиг, ихуда ҩеиҭихит, ихы ҧшҙагьы иаразнак ахьшь ахы еиҧшхеит.

Иаалырҟьан абаҩышқуа рышьҭыбжь иалҩны еилыкка ихуҭхуҭбжьны иаҳазшәа дҟалеит:

— Насыҧ зцу амш, Измаил, насыҧ зцу! Иахьа, мамзаргьы ианакузаалакь мап!

Уи даахьаҳәит, аха икуша-мыкуша уаҩ дыҟамызт. Нас дырҩегьх акаҳуажәырҭақуа ирыҩныҩуаз ашыкьыбжь даазыҙырҩит.

— Насыҧ зцу амш!

Абри ахуҭхуҭбжьгьы маҙа убрантәи иааҩуазшәа инарбеит.

Измаил, иҧсы ааивиган, ашырҳәа акаҳуажәырҭахь иҽынахо, зынҙа иҳәарц игу иҭаҙамкуа ҽааиҭит:

— Суук-су!

Уи иуалыр даатцытцын, акаҳуажәырҭа ашә аҽы амра инцәиргылт.

Иблақуа рхала дрыҧшааит иаҕа: ахышә азааигуара астол ҭацәы дахатәан Тофыкь. Измаил ибон Тофыкь иара иахь ихы ҟьаны аҟуардә шиирбаз.

Минуҭқуак рышьҭахь, Тофыкь инапсыргуҭа ҭаҩаҽақуа рыла абаҩышқуа амармалташь аҽы иааизиҳәҳәан,

инацәкьар хьараџьқуа рыла дыццакы-ццак'уа реилаҧсара даҿын. Измаил ихаҳәқуа иҧхьаʒан, еихаргылан, иаҧхьа иаақуиргылт. Тофыкь раҧхьа дыхумарт, абаҩыш амармалташь инықукшан. Измаил иҧсы ʒаны шаҟа дцоз аҧхьаʒара даҿын. Уи дызцыхумаруаз илахь еиҭыхны зныкгьы днаихуамҧшит, игуиҿанны дыхумаруан, даара дхуцны дныҟуон, иахьынʒаилшоз имаҷны агара дашьҭан.

Тофыкьгьы, рыцҳарак ицәа иалашәазшәа, игуиҿаниҭеит, еиҳа-еиҳа инацәкьара хьараџьқуа аҿҿа рылгон. Ус, Измаил дзықутәаз аҟуардә аҿы дҩышьҭыҧеит, иҿырхаҭан дныҩныҳәҳәеит, аҭыхутәантәи ахаҳәгьы ааирҳәит. Еснагь акаҳуажәырҭа ҿархасырҭас измаз ахьтәақуаз иҩаҭибарҟьеит. Тофыкь дцәышʒа дгылан. Илахь ҭаҧҭәаʒа, иҕраҷкунʒа амармалташь еицрыхухуа иқуз ахаҳәқуа дрыхуаҧшуа, уи мчыла дыччарц иҭахын.

— Саиааит! — дныҩныҳәҳәеит Измаил. — Тофыкь сииааит!

Урҭ ауаа рыкушеит ркаҳуақуа ныжьны, адоминои анарди рысра иаҟуҭны.

— Саҭахеит! — иҳәеит ашьшьыҳәа Тофыкь. — Тофыкь даҭахеит!

Измаил инапқуа ҭыс-ҭысуа ахаҳәқуа неилаҧсаны, иблақуа куеицеиуа Тофыкь деиҭанеизыҧшит. Урҭ дырҩегьх инеидтәалеит, аха уажәшьҭа рыстол аʒәгьы дадҭны дымцеит.

Абар, Измаил дҟук'уа далагоит, инапқуа иалрыҧшаауа, ииҭахыу абаҩышқуа ракумкуа, аҿаккуоушәа ибоит, жәоху-ҩажәа бла иааҟаиҭо зегьы иашьклаҧшуеит. Уи ирлас-ырласны ахаҳә ҿыцқуа имгар ҧсыхуа имоуа далагеит.

— Аферым, Тофыкь! — иаҳауеит уи иҧсы ихуламʒо аʒәы ибжьы.

«Ани зҧынҭа ыкуҟьыцʒа иҟоу иакухап», — игу иаанагоит Измаил, дагьааилаҧсоит дахьыхумаруа.

Тофыкь инапқуа ҧсаатәушәа астол иахоуп. Измаил илахь ҩеиҭих'уеит, иагьибоит уи ашьшьыҳәа иҧаҭа хырҟудаақуа шиҟаҟо.

— Ҳалгеит, — иҳәеит Тофыкь.

— Изакузеи ҳзылга? — иџьеишьоит Измаил.

— Уаҭахеит, — аҭак ҟаиҭоит Тофыкь.

— Дарбан?

— Уара!

Измаил иҿашу аҧхʒы рыцқьо астол дықуҧшуеит, Тофыкь инапы ҭацәуп.

— Аха актәи анапаҿы уара уаҭамхеи... — иҿирцәгьоит Измаил.

— Аҩбатәи — уара, — иҳәоит Тофыкь, — ахҧатәигьы, аҧшьбатәигьы...

Еихарҕуҕуаны иҟаз ихаҧыцқуа рыла аҳауа раʒо, иҭауланы даақуҧсычҳаит Измаил, деибархханы дахьыҟоу аҟынтә иоуразоуроу деицак'уеит, аха иҿынкыланы дтәоуп.

Астол иадибагуалан игылаз инцәыҭачча-аацәыҭаччақуон. Измаил дааҟумҭʒакуа аҭахара даҿын. Уи дихуамҧшʒакуагьы уажәшьҭа ибон Тофыкь иччаҧшь еицаҟьа, илаҧш ааизрыҟугомызт инапқуа.

— Уажәшьҭа ҳаилгап, Измаил, — иҳәеит Тофыкь.

Измаил астол инықуиҧсеит абҩеи араʒни. Убасҟак игу ҧыжәжәо дыҟан, аҧарақуа изымҧхьаʒеит. Тофыкь абазқуа зегьы аашьҭиҟушәеит игурхынҳәыгаз инацәа хҧарақуа рыла.

— Қапеик агыуп, — иҳәеит уи.

— Исыкуз, — иҳәеит ибжьы ҭахуаҿ Измаил, даакуцәиаан, астол иадибагуала игылаз амшгацәа еимыҭхо иҿынеихеит.

— Уаагыли, уаагыли! — уи наиқуҿиҭит Тофыкь. — Уара азыҭира уалагеит ҳәа сарҳәеит, ус аума? Уаагыли, уара утауар агьама збап, уи алагь ҳаилгап!

Измаил иуалыр дҩаҵалан дцарц иҿыназикит, аха уа иааикушеит урҭ амшгацәа, акаҳуажәырҭа иаадәылибаҳәаз баша ҿарҳасцәа.

— Исызҭаҭәеишь зы-хьшәашәак, — иҳәеит Тофыкь.

Нас абар иҟалаз.

Тофыкь хыма-ԥсыма аҵәца неиҿеикит, иҿы азна азы ааҟаиҵахьан, ибла ҩеижьқуа гачамкны иҟуаз-ҟуазза арахь иҩыкутәеит. Амшгацәа иҟаларызеишь ҳәа иԥшын. Тофыкь изыбқуа кылырчаа Измаил иахь шьаҿак ҩыҟаиҵеит. Иҿы иҭатәаз азы иҿыртцәрааны Измаил иаԥхьа инкеиҟьеит, ацәыкубаркуагьы уи ихы-иҿы иныкуԥсеит.

Измаил дахьгылаз дхаҳәхеит. Азы цәыкубаркуа иҿаҭәаз, изамҩа, иԥынҵа иахькурны икуахь иҭалон.

Тофыкь деиҭакажьцәан, дымшәа-дыԥхамшьа Измаил иахь деиҭанаскьан, ибжьы рдуны ҿааиҭит:

— Ари аҩыза азы рҭиуам, аха аҳамамаҿ реаларкуабоит!

Амшгацәа аҟырҟырҳәа иааибарччеит.

—Ари иахьа аашазар иуалыр амра ицәҵаны иман! — даҿын Тофыкь.

Измаил дҵыс-ҵысуа далагеит, убасҟак иԥсахы еиҟуҷҷон. Ақалақь аҿы зегьы ирбозшәа дыҟан абас ипату ахьԥыреуаз. Уи днарылаԥшит: ани зԥынҵа атама ҟалеиԥш ицәхаԥшьха икурҟьацны иҟаз, аԥьармыкьа аҟынтәи ахыза рысҩы, анкьатәи аҳ Ачачба, икалошқуа

ишьапқуа рҭаргылан, аҳаргь кны, апристав иеиԥш иҳәынҵкар ԥатца шла ааҙақуа кыдыршала... Абырзенцәа Измаил ихуаԥшуан, имацәазԥсараха иҟаз рнацәа шәпақуа нарцысы-аарцысуа, аҭырқуцәа гурҧьатцәа иаадырԥшуан рхаԥыц шкуакуақуа.

Измаил инапқуа ажәҩан ахь ираҳан, иԥсахы еиҟуҷҷо ҿааиҭит:

— Анцәа дшәыкушәиааит, шәшыжәлантәу зегьы, шәшынҵаацәоу ахуаршы шәрымҭахухааит, узхылцыз рыбаҩқуа леи-ҳәеи еимырцәааит! Уара умгуацәа еиҧрабаажә хынтә раҟара аҟама ццышә аԥынца ҭасырхыҳәааншза анцәа сумшьын! Анцәагьы уаагьы рныс...

— Аа-а-а! — дныҩныҟааит Тофыкь. — Уара усыкумақаруеит, ушьа уурц? Абарҭ ашаҳаҭцәа шыҟоу узахыкуаару! Ашьаура иаҿагылоу азакуан удыруоу? Уаалеишь акомиссиа рахь!..

Ари заҳаз аҭырқуцәа игурҧьатцәа рхаԥыцқуа еиҳагьы ихадырцьцьалеит, абырзенцәа рнацәа ԥсылақуа ҳәылы-сылуа иааилалт, амшгацәа иаҿхагаахан, аԥныш ҭра азәы инапы ҭишьызшәа, ачара иналагеит.

Измаил дрылҟьан иҿынеихеит...

Ақалақь далтцны аԥшаҳәа данынангыла ауп ихаҭыԥаҿ ианааз уи. Аԥхзы ақуаршҩы еиԥш ихьызса дцон. Иԥсы ааитеикын, ашьхара шыҟоу ихы рханы иҿынеихеит. Иуалыргьы макьана изқуа икубылгьо икун. Амҩахуасҭа ҭшәарраҿы уи иатцдаз аԥырчатә ҷапырхуа ажыц аҿыхо иалагеит. Усҟан ауп иуалыр анигуалашәагьы, изқуа иаақуихын, уаҳа даамбжьажьазакуа ахԥыстахьы иршәит.

Нас уи шьхарԥык ацәқуахь дхалт. Уа иԥшааит ҳаҳә еизадак, мақьас ибзиахашаз, иҟама араҙны ҭра иаатихын, ашәшьыра днытцатәеит. Иҟама инапы наҿишь-

ааҽишьқуан, нас ахаҳә ииԥшааз инапы ныкуишьын, днақужьцәан ахра дналагеит.

Уи иҽаԥшылара цәгьан, уажәы-уажәы ихаԥыц еихаирбуԥуон, нас дгункьуа ашьшьыҳәа ашәак иҳәон аԥсуа қьиа, аԥсуа рыцҳа Измаили, ацәыршәага, ацәгьацәыԥхамшьа, абгасса ирхылцыз Тофыкьи алатцан. Зныкыршәа Измаил игуалашәеит раԥхьа Тофыкь адомино дшацаирхаз, уи аԥныш инапы хԥаракуа штцыс-цысуаз, иаразнакгьы иԥсы ааивигеит. Илаԥш ҩеитцихын нак, наскьа дыԥшит.

Еилыԥхаауа иказ амшын ахь ихышәтны италон ахучы хумаргакуа иреиԥшыз ахтны қалакь аҩнкуа. Абаҳчакуа риатцәара еиԥынчылан, иахзызаауа адгьыл хнаҩон.

Измаил иԥсы ишьеит, иԥхзы аԥша иланарбеит, ацәагь икуҳауа иалагахьан. Уи икама аҽы ибз ала игуеитан, дааԥышәырччеит, игу аҩада иҩарханы дныкуиан, ажәҩан ахь дыԥшуа далагеит. Ԥстҳәа шкуакуа хучык ихаԥырны инеиуан, уи илаԥш надхалт, усшәагьы инарбеит, ахтны қалакь аҩны шкуакуа хучқуа еибаргны, еилыԥхаауа икоу амшын ахь албаара иаҽызшәа. Уи илацәакуа хҩаны иааимаирбуԥуеит...

Ажәҩан икыду аԥстҳәа шкуакуа хучы еиԥшуп Сухум-кала адунеи ду аҽы.

АУАЛЫРҚУА

Ганкахьала — мшынуп, егьырахь — шьхароуп. Урт икуашза асы рыкужьуп. Амшыни ашьхакуеи рыбжьара ага бжьаршәуп. Абра, амшын инхыкурххылан, еилараа уаԥстцәык ахыбра лакуқуа гылоуп. Ари — қалакьуп.

Акалакь агута абазар ыкоуп. Абри абазар хучы Кавказ зегьы ршьапкуа еиланаҳәар атахызшәа, аимаазахкуа ахьыртиуаз аҽхышәкуа хыԥхьазарала зегьы иреиҳан, егьырт аҽхышәкуа рҽы цьара ахтырԥакуа ртиуан, аҽацьара — аҩы. Абазар шьхныԥсылт. Аланарԥшыга ауаа иаладдырбарц икудыргылаз адекорациа иеиԥшын уи. Аланарԥшыга рырбара иалагомызт, иалагарцгьы икамызт.

Аимаакуеи ахтырԥакуеи цысра рыкузамкуа алабакуа ирхарԥоуп. Ауапакуа еитцыхны рыжәҩа қуацәкуа аҽхышәкуа рхыбракуа иҩарытцасуа, арт зымҽлых дәқьанкуа зыхьчо атуцьарцәа ашәшьыра рзыкартцоит.

Еикурчакуа аҽхышәкуа рҽы икужьу ажь, ипылыпылуа иахоуп аҩы иашьны икоу ашхырцәаԥькуеи ашьхыцкуеи.

Хасаигьы аҽхышә имоуп, есымшагьы иааиртуеит иара уи. Аха Хасаи макьана имызбац дызлахуаахутша, аҽхышә дылатәан дхуцуеит.

Аҽхышә адагьы Хасаи а@нгьы изгылоуп, уи иаакуршан баҳчашәагьы акы имоуп. Уи абаҳчаҿ азахуагьы ыҟоуп, иара амушмала иаҟунылалап, алаҳақуа ирыҟулалап, цыҧх аахыс ишгылаз инхаз аҧхәшьапқуа ирхьынҳалалап.

Абри азахуеи ажьи уа@ дырхашәалом, убасҟак ирыххатәуп. Сынтәа акузар иахьиго ҳәа имазам. Ақалақь аҿы ауалыр акум, иара ус акы уа@ы изтеитәаран иҟаз ҳәа акгьы тацәны инымхеит.

Хасаи анкьа аҧсуаа рахь дныҟуон, ажь бжала итаауан. Уи ала мацара ииулак агаҿаҿ а@ны иргылт, уажәы ажьгьы ихатәы имоуп. Хасаи дхьантахеит уажәшьта, аакьыскьа, анкьа иара ишыҟаитцалоз еиҧш, бжала ауа@ы дынкылан ажь иирттауеит. Уи рацәак иҳаракымыз атлақуа роуп иитааз. Ихутаа а@ы иоуз изхошәа аниба, хыхь-хыхь иҿаз атаара мап ацәикит алахула@.

— Ари хыхь иҿоу ишҧаҧсыхуоу? — уи диазтцаанит Хасаи.

— Сара уаҳа стахым, — иҳәеит илахула@, — иутахызар ахуҷқуа узаасышьтуеит, рыхудақуагь хыржәжәааит.

Аха ахуҷқуагьы маанит; урт ахыбракуеи атлакуеи ирыкулан ажь ҿыхра ргу акуҿыҧьуан. Ирфашаз мачхузма, гуара-цыҧхьаза ршьытцәракуа шьтакьысуа азахуа рыкун, ажь рҿан. Кьыбада уа@ изҿымх'уаз Хасаи ижь, атцаракуеи ашхырцәаҧьқуеи асны ирфон, амра иарканзан, аҧша иканаҧсон. А@стаа иакумзар дыздыруадаз уажәааны ажь уаҳа изтахыз?

Хасаи уаҳа д@амгылазакуа итацәны иҟаз иҿхышә дылатәан сызлагыларызеи, напы зласкрызеи ҳәа дхуцуан. Атцыхутәан уи акы дазнеит.

Д@агылан, атцәымҧқуа ирыбжьарҧуҧуаны ашәваз иадырҷаблаз асаркьа ҧеыхахь днеин, иқуршәны исаз ихы дацклаҧшны хтырҧала атцәахра далагеит. Ихтырҧа иаарҳәны иҟоу атцыстра еиҧшшәа ианихеитца, Хасаи иҧатцақуа кьацә-кьацәза иааиршан, дындәылтцит. Ашә ныдитцан, бҧыцк надирҷаблеит.

„Ажидай голюбчик немножка".

Аулицагь тбаа-тыцәк акузамызт, аха Хасаи уи аи@тцәара акыр дадхалеит. Агутаншәа даннеи, даангылан, ажә@ан днатцаҧшит, рацәак бжьамкуа амшын ахьҳақьыпсықьуаз дназызыр@ын, дааҿарҳаст, нас иеааирхеит. Аха ҧытрак ашьтахь Хасаи дыр@егьых ихтырҧагьы иҧатцақуагьы ааирееиит. Иубартә иҟан уи иизбаз дшахымпҧоз.

Аиашаз, уи дыхнымҳәкуа наҟ иҿынеихеит, иҧжәахьаз иеиқуа ҧагьа-ҧагьа ахы дынтаҧало, инеимда-ааимдо ижә@ахырқуа лага-@аго. Ху-минутк рыла аулица еи@итцәеит.

Еилатцәатцәа, ашьхыци ашхырцәаҧьи зхаабыцуаз чаҟуа-чаҟуа иқуз ажь ихы @авыҳәҳәон аҧьам Ибрагим Ҳаҧьы Али-Оҧли.

— Амш шьахууп, Ибрагим, — иҳәеит Хасаи и@нацәак рыла аҧьам ижә@ахыр днакьысын.

Ашхырцәаҧьқуа ажь иааҟутцын, аҧьам ижә@ахыр ахь ирххаз Хасаи инапы иакутәақуарц иакуркын, аха ажьыргуц хаақуа ршьапқуа рылапан ирышьтуамызт, ажьыргуцқуа реиҧш дара рхатақуагьы чабуа, а@ы иашьны.

— Оҳо, — натеикит Ибрагим, дҧышәырччо, еимачабны иҟаз иблацәақуа ааимых'уа, — имыш шьахууп.

— Сара исызбеит... — дналагеит Хасаи.

— Оҳо, — иҳәахт аҧьам, атытынгьы аацәыригеит, —

уах, — урҭ имыццакӡакуа аҭыҭын ақьаад иларҳәан, жьыргуцк аарҟьыцны, иалҭыз аӡала рқьаадқуа аадырбааӡан, иааршан, инарҿаркит. Рҭыҭынқуа рыбжа-рыбжа ирыхахьан еиҧш Хасаи ажь инапы нақуикит:

— Сынтәа ирацәоуп.

— Оҳо, — дақушаҳаҭхеит аҷьам, — х-фунтк капеик ишаҧсоугьы аӡәымзар аӡәы игом.

— Ауалыр уаҩы иауам, — днеизыҧшшәа уи инеишьҭеиҭеит Хасаи.

— У-у-у! — ихы авырвырҳәа иааиҟьеит Ибрагим.

Нас урҭ акраамҭа ҿымҭ аҭаҭын иахон.

— Сара Сухум-ҟала ауалыр ҟаҭаҩ иҿыстцаауан, — дналагеит еиҭах Хасаи, иҭыҭын цыблааха ҭаҟа икаҧсаз ажь ацәа иныларшәны ишьхуала днаҕрагылан.

Абри аамҭаз Ибрагим Ҳаҷьы Али-Оҕли ихапыцқуа зегьы ааирҧшын, дҩагылт, инапсыргуҭа Хасаи игушҧы инадкылан, ибжьы рдуны ҿааиҭит:

— Сара иуҭыздырааит угу иҭоукыз, Хасаи! Ачеиҷьыка сзыҟоуҭароуп! Оҳо!

Хасаигьы ихаҧыцқуа зегьы аацәыриган, Ибрагим игушҧы днас-насын, ибжьы рдуны ҿааиҭиҭ:

— Иузымдрит!

— Издырт!

— Иузымдрит!..

Абас игылан урҭ ишрылшоз аӡәы игушҧы аӡәы дыҭасуа, иҩныҟаауа. Аҧхӡы анрылҭ, рҿаадырҭынчит.

— Иҳәа нас, — ажәалагала ҟаиҭеит Хасаи. Ибрагим изблак аахиҩан, хуҭхуҭла ус иеиҳәеит:

— Хасаи ауалырқуа рыҟаҭара напы аирк'уеит! Ачеиҷьыка сзыҟаҭа!

Хасаи дыхшәааны Ибрагим днаихуаҧшит, дисырц иҭахызшәа, иқьышәқуагь ааирҭәиит:

— Ҳдәыкуҭа...

Адәқьан урҭ дәылҭит рқьафқуа ҟаҭаны, рныҟуашәагьы акыр инацҭаны. Ианеимыҭуаз Хасаи аҷьам илымҳа инҭеиҳәеит:

— Ауалыр ҟаҭара уаҭәы ашьыжь напы асыркыр ҟалап...

Уи иҿхышә аҟынӡа днаӡеит. Аӡәгьы дизыҧшны дгыламызт. Ашә икыдырҷаблаз ақьаад ашьшьыҳәа иаакыдхны иҷьыба инҭаҭаны иҩныҟа дцеит.

Убри аҿны инаркны Хасаи ҩышә ҧҳал зк'уаз ауалыр аҟаҭара напы аиркит.

Аҳәара мариоуп анапалакра ҳәа, аха аус аҟны ианнеи имариамхеит.

Хасаи иуасҭагақуа ицәыӡижьҭеи акры ахьааҭуаз мацара ала уалагаргьы амуаз. Ашьалашьын адырҩаҿны ахулҧаз ауп акутҭараҿ ианиҧшааз. Убри иуасҭагақуа руакгьы егьырҭ ахаҳә-мҿыху инарылаҭан, акутыжь згу алазырхаарц уахык иҭааз ашәуа-бга акутҭара ахьҭнашәаз иалеиҷьгуазаап. Агумжьаҭә акузар апал ацынхурас агуашә аладырк'уеижьҭеи ианбатәиаамҭоу, аху ахабааны, ижьакцаны иҟан.

Ҩымш наҟьак Хасаи иуасҭагақуа ажьакца рыкуих'уан, рыхуқуа рхеиҭон. Уи ашьҭахь Хасаи мышкы иҧсишьон.

«Ех, рацәа иуалырхап, анаҷьалбеит, — дхуцуан уи, амра ибла хнак'уа, — рацәа иуалырхап!»

Нас Хасаи Сухум-ҟала дцеит, ауалыр ҟаҭаҩ аҷьтә ҕуқуа имсх'уеит ҳәа.

Уардынлоуп дышцазгьы. Иуардын иаҭакыз ацәкамбашьқуа амҩан ҷьара ӡышьҭак, куарак рба-цыҧхьаӡа рҿынҭажьны, рыхқуа шьҭыхны сааҭла рҿыдрыхьуан. Иара раҧхьа дахьтәаз, ашоколад ҧшшәы змаз акам-

башь блақуа еиқушьшьы, акы рзымбатәбарахазшәа ишҭахынҳәуаз дрыхуаҧшуан, игугьы инаҭон урҭ ауалыр хыгьежьаа дуқуа рнубаауашәа.

— Иуалырхап, аха изаку уалырхозеи! — Игу дҭахуцуан уи.

Ахумш рзы Хасаи аҧуқуа иман дхынҳәит. Аҿа мышкы иҧсы ааитеикын, аҧуқуа рыцәра далагеит. Хуҷыхуҷла уи иҿхышә ҭшәа зыфҩы лаҳа-лаҳауа иҟаз ацәыцә чаҟуақуа идырҭәуа иалагеит.

Иахьа хулааҥа уи акырынтә ддәылтцны, «Л» асахьа аҭаны ишьапқуа наргыланы ашәхымс дныкутәон, нас иаразнак ацәа иқуҳан, дхарҟусуа далагон.

Аха еснагь илацәа анынҭаауаз, аддыҳәа дыҩны дна-ивҟьон шьапеимаада иҟаз ҷкуна хуҷык, ашоура игу иҭачны иҧсыҧ изеивымго абазар зегьы далаҳәҳәон:

— Фринго! Ишца-цо иҟоу фринго!

Хасаигьы дхуцуан: «Акры изырҳазоу ари ашьапхырҟьаҟьа изны иитиуа аҵәа ала? Знык ауалырқуа аасзыҟаҵар, уи азы, нас анахь-арахь... аҟапҧшьқуа хуба уеизгьы изгап...»

Уи иҧатцақуа кьацә-кьацәза иаахыршан, ашьалашьын аашьҭих'уан.

Анс уҳәа арс уҳәа аус цон. Мчыбжьык ала ауалыр еизугартә ихиан. Аамҭагь ыкуха ицон, Хасаигьы игу иаанагон: «Баша Сухум-ҟала ауасҭара сцомызт, абри еиҧш ауалыр, анахь, арахь... аҟапҧшьқуа жәаба ирыҧсоуп, аҵьабаа мацара иақусырзыз абанзаназои...»

Аха ари аҟара ҟаҵазар — уҧсушьаргьы азәы уатеитцом. Хасаи иҿхышә наркны, ани иқьаад бҕьыц аатыхны инадирҷаблеит.

«Абас зны амшын аҧшаҳәахьы дцеит. Аиакор даҷқуа ыргуаргуаруа, алҩа ахылбыб ҕбакы азхытра иаҿыи.

Абырзенцәа-афелиужникцәа реиқуақуа ршьамхқуа рҟынза итцаркуакуан, рмаҕрақуагьы — убас, ахаҳәсса иқурҳәазаан афелиуга амшын ахь иргон. Егьи, аҿа фелиугак, ацәқурҧақуа иахьрылаз ишьҭытц-шьҭытцуа, агаҿа азааигуахара иаҿын.

Хасаи ахаҳәсса дныламан, итачкум ицламхәа инатцеиргылт. «Абар, — дхуцуан уи, — адунеи аҿы изаку еилагьежьра-еилахынҳәроу иҟоу: аҕба аант, уи ахь афелиугақуа неишт, шьоукы арахь иҳхыргоит, убас тауаркуакгьы; иаххәап, саргьы уалырқуак ҟасцоит...»

Аҕба изгуамҭазакуа варала агаҿахь иаатцәин иныышьхныҧсылт. Афелиугақуа руакы аҕба иаахыкушан, уаҳа иубартамкуа уи инаваҳит. Егьи афелиуга аҕба аҟынтә иларышьтыз атрап инадгылан, апассаҧьырцәеи аҧошьҭеи аднакыло иалагеит.

Иаарласны уи ҭагуҭасуа ацәқурҧақуа иахьынархшәалаз агаҿахь аҿаанахахт, актәи макьанагьы аҕба иацәыхаран, иавмыҳәҳәацызт.

«Аидара рацәазар ҟалап, — игу иаанагеит Хасаи, нас илаҧш ааихмырсыҕьҳакуа аҕба иаацрытцны амшын инхшәалазшәа иибаз акуаҧ еиқуатцәа ахуаҧшра дналагеит. Ашьҭахь иара ацәқурҧа аннатцас, акуаҧ шәыҵҳа дуны игьагьаза уаҩы ибо иҟалеит.

Изакухарызеишь абри, мшәан?

Издыруада буизар, уааҥа Хасаи изгуамҭаз? Аха буизар ихыхухуала изсо амшын изхыузеи? Мап, аҕбаҟынтәи азахьы акы рыцәтаҳаит... Мамзаргьы, игу итамкуа ихы итамкуа...»

Хасаи убас дытцкьеит, ишьапы иатцыкькьоз ахаҳәсса ацыҧхьқуа реиҧш итцкьаны иаршәит.

Уи дыҩны иаҧхьаҟа иҿынеихеит, амшын ихыхухуала инеиуаз ашәыҵҳақуа илаҧш рыларҟацо.

Хасаи ишьапқуа амшын рыҭаҭәон, аха уи изгуамҭаʒеит наҟ аҕба анаҩсахь дшыҧшуаз.

Ауалыр!

Амшын ихыхухуала ихын ауалыр-ҭацәы! Хымҧада иҭацәын, избанзар, иҭәу ауалыр анс аҭәаҟьеиҧш ицеицеиуа хыхь ихыломызт. Шаҟа ҧҳал азкрызеишь ани еиҧш иҟоу амʒанра? Аҕбақуа ахьʒыхгылоуи ареи рыбжьара усгьы иааигуаʒам. Нас иабаанагеи ари аҩсҭаа ихухааит.

Аха уи иеицәаз, ауалыр ҭацәы иибоз иашьҭалан аҕба авара иаавҭит иара еиҧшҭәҟьаз акы, нас аҽакы, еиҭах... ҧу!

Уаҳа иурҟаҭозиз Хасаи, апҟаҩҳәа аҟуара днылажьцәеит.

— Амшын ирцәагеит аҩы-уалырқуа, ҽраҳараа!

Уи даанаҧшы-ааҧшыхт.

Апассаҵьырцәа аманы агаҽахь иааиуан афелиугақуа руакы. Абырзенцәа аттаҳәа аʒы иҩҭалан, афелиуга иаахан, албаарҭақуа кыддыргылт. Агаҽаҽ ауаа иқуацар ҳәа ишәошәа игылан, еилаҳан ара иҟарҭоз иахуаҧшуан.

Афелиугахьшәцәа, аҧҳәызба дандыркуашо еиҧш, инапы кны днылбааргеит уаҩы наʒааʒак. Уи имагуқуа аʒы рҭеимҭарц — ахыцҧаҽы данааи, днеиҭаҧан, аҟуарахьы дныкугылт, нас, амшынахь дхьаҳәны, ҟуардә цынхурас илабҷашь ҩеиҭаргылан, ауалырқуа рфлотилиа дазыҧшуа далагеит.

Ашьшьыҳәа уи инеидгылеит абырзен Қоте Хеотидии аҵьам Ибрагим иашьа Мемед Али-Оҕли акьаҧши. Абасала, даҽа дгьылк аҟынтәи иааз ауаҩы иаразнак икылкааны днархыҧшылт ҩ-милаҭк иреиуаз ҩыҵьа ауаа

рыблақуа. Аха уи дагьымқуацеит, илабҷашь итәарҭа иаҭарҕуҕуа ауалырқуа рахь деиҭанаҧшит.

Идыруп аҵьам Мемед уи иахь дызнеиз! ҟурышьк ҳәа ичамадан иахьынʒахуҭоу изигарц ажәа иниҭазар акухап. Аха ани иҭалан иҭысуа абырзен Қоте иниҭахыузеи? Хасаигьы изымычҳакуа иааины иҟаз иахь иҽынеихеит.

Егьоурым. Хасаи ари иеиҧш иҟоугьы аʒәырҩы ибахьеит: ишлиапа ацаха ҩеижь акуршан, ирезинатә хьаҭра ибҕа икыду асаара иҩышьҭасуама уҳәо, ишьаҭақуа акалапот иҭоушәа, излаишьих'уазеи ҳәа иҵьоушьартә.

Убри аамҭаз уи ауаҩ ашырҳәа ихы аахьеирҳәын, абырзен диазҭаауеит:

— Ауалырқуа шәымоу?

Қоте Хеотиди ихахуда цәхаҧшь иҟьоит, инапы цәхаҧшьқуа иҟьоит, иеиқуа ашьамхҭақуа ахьыҧжәоу иркылҧшуа ишьамхы цәхаҧшьқуа иҟьоит:

— Ма-ап! Мап! Иахьакузаалакгьы ҵьаргьы иҟам!

Убри аамҭаз Хасаи раҧхьа изжәҩахырк иаҧхьаҟа идәықуиҭан, нас уи арахь даахан, егьи ндәықуҭан, ҧагьа ҽааиҭит:

— Сара уалыр гуарҭак ҟаҭаны ирхианы исымоуп!

Акьаҧш Мемед ижә аҭша аризшәа дыччоит, имгуацәагьы ааишьышьуеит; мшәан, Хасаи иара иашьеиҳаб аҵьам Ибрагим диҩызами. Убри аҟынтә Мемед насыҧ змоу аʒә диеиҧшны ихы иҧхьаʒоит, Хасаи абас ҧагьа ауалырқуа шыҟаиҭаз атәы ахьиҳәаз. Мемедгьы ихы иамхабзиаха ҽааиҭуеит:

— Оҳо, Хасаи дзаку уалыр ҟаҭаҩузеи, дзаку уалыр ҟаҭаҩузеи!

Аха атәымуаҩ знык аҟара иналаршәшәа Хасаи днаихуаҧшын, ҭынч амшын ахь даахьаҳәит.

Уи аамҭазы Хасаи зегьы аʒәаʒәала лаҧшыла еимдо иҧаҭа даҭаччоит. Уи иҭахыуп абри атәымуаҩ акала аҭәы илаиҭар, инацәкьыс хуҷы акала иҩышьҭыхны амшын ахь ирххоит:

— Аʒәы иуалырқуагьы ҧшахьырсра ҳәа амшын ихибаҳәала ихыуп... Ҳа-ҳа!

Аха атәымуаҩ илацәагь ааихамѣусиг, илабҷашь ааирманшәалт ауп.

Уи иҭынчра Хасаи даршәоит. Хасаи аҭәҭәаҳәа аҧхʒы илҭуеит. Аҕба абжьы аргоит, аиакор зынҵьырқуа ахьҩарго агугуаҳәа рыбжьы ааҩуеит.

Аҕба аҽанынанаха, ссиршәақуа иубаша, шьҭак ннажьуа иалагеит, акьыҧшь аѣынтә ауалырқуа еишьҭаххыеишьҭаххы икылҭәраауан. Урҭ диужинак аҭкыс еиҳан хыҧхьаʒарала, еицрыхухуа, еиѣараʒа ашашәеиҧш амшын ихын. Аҕба анынаскьа ирбеит ауалырқуа уа иаанханы иѣаз афелиуга ишацраҳәаз. Ажәҩа аҭызшьуаз еицлабҭәѣьан аус руан, ауалырқуагьы аҭыхуеиҧш ихухуаʒа амшын рыҽхыршәлан афелиуга иашьҭаʒсаны агаҽахь иаауан.

Атәымуаҩ ҭынч дтәан илабҷашь иҭаргылан.

Убасѣан Хасаи изымчҳаҭәѣьеит. Уи убасѣак аҳауа иҕреигалт, игушҧы хаҧалаʒа иѣалеит. Убри еиҧш ажәақуак иҧшаарц иҭахын, зныкѣьарала абри атәымуаҩ иҭынчра ацѣьартә. Аха урҭ реиҧш иѣаз ажәақуа изымҧшааит. Хасаигьы иҕраирчыз иҳауа зегьы иҭыкка ус аҽанааирха, ишимчыз атәымуаҩ ишлиапа дақунареимҳәеит:

— Ѣҳа-ѣҳа-ѣҳа!

Атәымуаҩ дааҭрысын, ишлиапа ааирҽеит.

Аҵьам Мемед ибла кьаҧш ала дизҧагьан Хасаи днеизыҧшит.

Хасаи ихаҭа иубартәеиҧш иқьышәқуа аақуацқуацан, атәымуаҩ изқуа наиеиирхан, дмыццакыкуа дныжьны иҽынеихеит. Хасаи иҽхышә дазааигуаха-цыҧхьаʒа иныѣуашәа еиҳа-еиҳа иацитҵон. Абазар зегьы гачамкны иахуаҧшуан Хасаи шаѣа ирццакны ишьаҽақуа еихигоз.

Убринахыс ауп аус анеилашыҭәѣьаз. Хасаи акы ицәуан, акы ихуархьуан, акы хиҭәон, акы ашьалашьын ахьишьуан, ашьалашьын ықукшан, ацәыцә ҭиршәшәон. Убри еиҧш аѣыгубжь ҩныҩуан Хасаи иҽхышә, машьына цәыршәагак еиҧш ауаа шәаны иадыѣьѣьан ицон.

Хасаи аҩныѣагьы дымцакуа ацәыцә дылаианы дыцәеит.

Ицәа ҭынчмызт уи, ҧхыʒ ибон шлиапа дуʒʒак алабҷашь аҽыҭцыҳәҳәо амшын ихыʒсан иара изыҭрысуашәа.

Ашьыжь бысҭа хьшәашәак днацҳан, иус напы наиркит Хасаи.

Уи ауалыр аҩнуҭѣа дҭалан, агумжьаҭә ала аҭыцәаара далагеит. Акраамҭа ауалыр иҭыҳәҳәон уи ихы, аҧхʒы ықушы, нас уаҩы имбо аҽаҭәахит.

Шьыбжьаараҧншәа аʒәы ашьшьыҳәа ишә днас-наст, нас — еиҳагьы ҳаҭыр ақуҭан ауалыр днас-наст.

— Мшыбзиа, — иҳәеит уи, — аброуп уалыр гуарҭак ѣаҭаны, ирхианы иахьыѣоу.

Уи илабҷашь ала ауалыр днас-наст.

— Шаѣа уҭахыузеи ари азы? Шә-маатк ицо?

Хасаи иҧаҭақуа днарыха-ҩарыхан, иҽеимарҵахуны атәымуаҩ ихы давыҧшны даанаҧшит.

— Иабоуҭахыу ауалырѣаҭара? Ууалырқуа шаѣа уҭахыу сара исымоуп. Егьи аҕба аҽа партиакгьы аанагоит.

Атәымуаҩ ипапиростра иҧьыба иааҭиган, сабатәари ҳәа днаҧшы-ааҧшуеит, иҭыҧ маншәалан илихыр цәгьа ишимбоз ҩашьомызт.

— Уалырҟатцаҩыс усыдыскылоит, уаала Хасаи, — иҳәеит уи, — ари уҧшьырҳа, — атәымуаҩ дырҩагьых илабҵашь ала Хасаи из здыҧжәалахьаз ауалыр днасназт, — сара иузҿысхʻуеит. Унеи, суалырқуа унарыхуаҧш-аарыхуаҧш. Акумзар, егьи аҕбала сара суаста дауеит...

Убасҟан Хасаи ацгуеиҧш ауалыр дыҩтыҧан, уи игушҧы наидыргылан, иҩнапыкгьы иҿхышә инақуикшашәа иааитцихт:

— Абар, сара сыҿхышә, абан — абазар ахьыҟоу, — унеи-ааи иҟалозар.

Атәымуаҩ иҿынеихоит, аха нас деиҭаахынҳәны илабчашь ыркуаталеиуа ус иҳәоит:

— Уалырк узаасышьҭуеит сара, уахуаҧш, ишыҟарцатцәкьо умбари.

Хасаи дыгурым-шәрымуеит.

Ахулҧаз уи дҟузгаза дтәоуп, дтәоуп илацәа еиқуҧсаны, нас иқьаад бҕьыц ашә инадырҷаблан, адухан ахь дцоит.

Уа Хасаи акраамҭа иааиҿытцымхзакуа ихиқуарааза иҟоу амаҷар ижәуеит, ф-напык анард датцахоит, илацәақуа еихарҕуҕуаны ирҭыс-ҭысуа ашәак иҳәоит.

Дхынҳәны иҩныҟа дышцогьы Ибрагим Хасаи Али-Оҕли иҿы дахьныдгылаз, уи ус иҳәеит:

— Ажь аху аиуа иалагеит. Ҩ-фунтк рзы капеик ршәо иалагеит. Ауалырқуа, Хасаи, оҳо...

Дырҩегьых Хасаи ес-аашар иҿхышә аҧхьа дтәаны избоит напы злеикра.

Аҿхышә иҩнагылоуп зыбжа ҟатцоу, ҩышә ҧҳал зкʻуа ауалыр. Уи макьана акры аҭахыуп. Изҭахыда уи, аҩсҭаа ихухааит.

Аҽа ҕбак ааит, убрыгь ауалырқуа аанагеит. Ари Хасаи иеиҳәеит Мемед. Иара ихаҭа уахь ацара иҭахымызт, ицәымҕын урҭ ауалырқуа афелиуга атцыхуеиҧш иашьҭаҳәазо амшын ихылан иахьааиуа азхуцра.

Ус, Хасаи даҽак избеит. Аиашаз, уи ибаҳчаҿ макьана жь-гуарҭак ҿаханы иҟоуп, аҭарақуеи ашхырцәаҕьқуеи ахаабыцуа амра иҿнаблаауа. Фунтк капеик иаҧсахар — шаҟа аҭнихрызеи? Акьыба бзиа ҟатцатәуп, уаҳа акгьы, нас...

Хасаи аҿхышәахь днеины дрысны ауалыр ауадыхуқуа рахыршәшәара далагоит. Атцыхутәантәи ауадыху ишоунашьҭлак ауалыр ахьхьаҳәа иааимышәшәоит.

Хасаи днатәоит иҧсишьарц, ауалыр маҭәаху акьыба еиҳа еиҕьны излалихыша дазхуцырц. Уи днадгылт Котеҳеотиди. Абырзен акраамҭа ҿитуам, нас ицәхаҧшьцәхаҧшьза иааҧшуаз инапқуеи ишьапқуеи тархуало даақундқундит:

— Шаҟа дбеиахар илшозеи ауаҩы, шаҟа дбеиахар! Азә дыҟоуп ажь-хуараз, аҩы аҭатәаразы ауаа здызкыло. Ух, шаҟа уаҩ дбеиахар илшозеи?

— Аҧша уаҧырамгылан, — ҿааиҭит Хасаи, ицьымшьқуа ҩышьҭыхны.

Котеҳеотиди дшәаҧырҳаҧуа уи днаидҟьеит... Хасаи аҽа мышкы-ҩымш дхырҟусуа иҽхышә аҧхьа дтәан, напы зиркыша дазхуцуан. Ажь-хуара, аҩ-таҭәара уаҩ дцар акыр ирҳатцәкьаргьы ҟалап. Арҭ ауалырқуа рыххоурҿызар ааста, уа еиҳа ухашәалоит. Хасаи ижь ҽеим, фунтк уи азы капеик аҙәгьы иитарц дыҟазам. Иара акьыбаҟатцарагьы митә аҭахыуп. Иҟатцазаны иумазар-

гьы, аҭла салақулоит ҳәа уалаган, уалыҩрыр, нас ухы ухушәтәыр акухоит.

Еҳ, ажь мацарала уаҩы дыҭәуа иҟазҭгьы! Дтәазаарын ашьшьыҳәа абри аҿхышә аҧхьа. Аха иабаҟоу ауаҩы дырҩегьых абыстагь иҭахыуп, амгьалгьы.

Хасаи луанытә дқуҧсычҳауеит, ихҭырҧа ырқьақьан инеихеиҭан, иҧаҭақуа кьацә-кьацәӡа иааиршеит. Нас ашә ныдҭан, дындәылҭуеит. Амҩа еиҩиҭәарц ҩбаҟа шьаҿа ааҟаиҭан, даангылоит.

Ауапақуа, ахҭырҧақуа, аимаа-ӡахқуа амра рықуцеиуа икнаҳауп. Уахьыҧшлак чаҟуа-чаҟуа иахьықуу ажь ашхырцәаҧь ахаабыцуеит. Хасаи иҿхышәахь даахынхәын, ашә иадырҷаблаз «Ажі-dай голюбчик немножка» ҳәа зныз ақьаад аакыдихын, иҧыжәжәаны инкеиҧсеит.

Нас уи иҿынеихан, аҵьам Ибрагим Ҳаҵьы Али-Оҕли иахь днеиуеит:

— Мыш шьахууп, — иҳәеит — уи. — Уаасзыӡырҩ, Ибрагим, аӡәыр дсазҭаауазар ираҳәа, жь-хуара дцеит, ани... алабҷашь зкыу, зрезинатә хьаҭра асаара ишьҭасуа иахь ҳәа...

Еимаҷабны иҟаз Ибрагим иблацәақуа ааимих'уеит, аҭаҭын азы иҵьыбахь инапы дәықуиҭоит.

— Оҳо, — иҳәоит уи, — аҭаҭын уах!..

АХҚУА

Аҧхьажәа ацымхурас 3
Аделегациа иалахуз 5
Суук-су 14
Ауалырқуа 29

ფედინი კონსტანტინე ალექსანდრეს ძე

აფხაზური მოთხრობები

(აფხაზურ ენაზე)

თარგმნა **ალექსი ნოჩას ძე გოგუამ**

Федин Константин Александрович

АБХАЗСКИЕ РАССКАЗЫ

(на абхазском языке)

Перевел **Алексей Ночевич Гогуа**

Аредактор *Мушьни Миқаиа*

Асахьаҭыхҩы *З. К. Аџьынџьал*

Асахьаҭыхратә редактор *П. Г. Цқвитариа*

Атехредактор *М. Д. Хахмигери*

Акорректор *Т. С. Ашьхараа*

Аус адуларазы ирыҭоуп 13.I.1970 ш. Акьыҧхьр. анапы аҭаҩуп 12.II.1970 ш. 1,93 кьыҧхь бҕьыц ыкоуп. Аҭыжьр. хыҧхьаз. бҕьыц 1,55. Атипогр. қьаад № 1, аф. 70x108 1/32.

Азаказ № 71. Атираж 1000 Аху 6 к.

Ашәкуҭыжьырҭа «Алашара»,
Акуа, Ленин иул., № 9.

Қырҭ. ССР Аминистрцәа Рсовет акьыҧхь азы
Аҳәынҭкомитет аполиграфиатә ааглыхра
Хада Акуатәи атипографиа № 7,
Ленин ихьз зхыу,
Акуа, Ленин иул., № 6.

Аху 6 к.

